

ΟΙ ΛΟΓΟΙ ΔΙΑΖΥΓΙΟΥ ΚΑΤΑ ΤΗ ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ ΤΗΣ ΚΩ (ΤΟΥ 18ου ΑΙΩΝΑ)

ΥΠΟ

ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΜΙΧΑΗΛΙΔΟΥ-ΝΟΥΑΡΟΥ
Όμοτ. Καθηγητού του Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν
Ἀκαδημαϊκοῦ

I

1. Στὸ τετράτομο ἔργο μὲ τὸν τίτλο ἡ Ἀρχεῖον Ἱερᾶς Μητροπόλεως Κω», πὺ ἐκδόθηκε τὸ 1958 - 1962 ἀπὸ τὸν ἀειμνήστο Μητροπολίτη Κω Ἐμμανουήλ Καρπάθιο, δημοσιεύονται ἔγγραφα ποικίλης φύσεως, πὺ περιλαμβάνονται στοὺς 116 Κώδικες καὶ στοὺς λοιποὺς φακέλους τοῦ Ἀρχείου αὐτοῦ καὶ ἀφοροῦν τῇ νομικῇ, τὴν κοινωνικῇ καὶ τὴν πολιτικῇ ἱστορίᾳ τῆς Κω κατὰ τοὺς τελευταίους δυόμισι αἰῶνες, καὶ συγκεκριμένα ἀπὸ τὸ ἔτος 1688 μέχρι τῆς Ἀπελευθερώσεως (1948). Τὰ ἔγγραφα αὐτὰ δημοσιεύονται εἴτε in extenso εἴτε σὲ περίληψη. Ἀπὸ νομικῇ ἄποψη ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον παρουσιάζουν τὰ ἔγγραφα τοῦ Α' τόμου καὶ ἐν μέρει καὶ τοῦ Β' τόμου τοῦ ἔργου αὐτοῦ, τὰ ὁποῖα ἀναφέρονται σὲ ὑποθέσεις οἰκογενειακοῦ καὶ κληρονομικοῦ δικαίου, περιέχουν ὅμως καὶ πολλὲς συμβολαιογραφικὲς πράξεις περιουσιακοῦ δικαίου (πωλητήρια, δωρητήρια, ἔγγραφα βεβαιωτικὰ τῆς λήψεως καὶ τῆς ἐξοφλήσεως δανείου κ.λπ.).

Στὴν παρούσα σύντομη μελέτη, θὰ περιορισθοῦμε στὸ περιεχόμενο τοῦ Α' τόμου τοῦ ἐν λόγῳ Ἀρχείου καὶ θὰ ἐπισημάνουμε τίς λύσεις, πὺ δόθηκαν κατὰ τὸ τέλος τοῦ 17ου καὶ κατὰ τὸ 18ο αἰῶνα ἀπὸ τὸ Ἐκκλησ. Δικαστήριον ἢ καὶ τίς ἐκκλησιαστικὲς ἀρχὲς τῆς Κω, σὲ ὑποθέσεις διαζυγίου καὶ σ' ἄλλα σχετικὰ θέματα τοῦ δικαίου τοῦ γάμου. Ἐλπίζουμε δὲ ὅτι ἡ μελέτη αὐτὴ μπορεῖ νὰ ἀποτελέσει ἓνα ἔναυσμα γιὰ μιὰ εὐρύτερη καὶ συστηματικότερη μελέτη καὶ τῶν λοιπῶν τόμων τοῦ Ἀρχείου αὐτοῦ ἀπὸ νεότερους ἐρευνητές.

Στὸν Α' τόμο τοῦ Ἀρχείου, μὲ τὸν ὑπότιτλο «Ὁ Κῶδιξ Α' Ἀρχείου Δουλείας», δημοσιεύονται 191 συμβολαιογραφικὲς, δικαστικὲς καὶ διοικητικὲς πράξεις τῶν

ἐκκλησιαστικῶν ἀρχῶν τῆς Κῼ, τῶν ἐτῶν 1688 (βλ. τὸ ὑπ' ἀριθ. 2 ἔγγραφο, σ. 14) μέχρι τοῦ 1796 (βλ. τὸ ὑπ' ἀριθ. 183 ἔγγραφο, σ. 134 - 135). Οἱ πράξεις αὐτὲς ἔχουν ἀριθμηθεῖ ἀπὸ τὸν ἀείμνηστο ἐκδότῃ τοῦ Ἀρχείου, ὅχι βάσει τοῦ ἔτους τῆς ἐκδόσεώς τους, ἀλλὰ σὲ μιὰ συνεχή ἀρίθμηση, σύμφωνα μὲ τὴ σειρά τῆς ἐκτυπώσεώς τους. Οἱ παραπομπὲς λοιπὸν ποὺ κάμνομε σ' αὐτὲς γίνονται στοὺς ἀριθμοὺς τῶν ἐγγράφων ποὺ ἔχει θέσει ὁ ἐκδότῃς τους καὶ ὅχι στὶς σελίδες τοῦ τόμου.

Ὅπως εἶναι γνωστό, ὅταν ὁ Σουλεϊμάν ὁ μεγαλοπρεπὴς κατέλαβε τὸ 1522 τὴ Ρόδο καὶ τὰ λοιπὰ νησιὰ τοῦ δωδεκανησιακοῦ συμπλέγματος, διατήρησε τὸ καθεστῶς τῶν προνομίων¹ τῆς διοικητικῆς καὶ δικαστικῆς αὐτονομίας, ποὺ ἴσχυε σ' αὐτά, ἤδη ἀπὸ τὴ βυζαντινὴ περίοδο, ὑπὸ τὸν ὅρο τῆς πληρωμῆς ἀπὸ τοὺς κατοίκους τοὺς ὀρισμένου φόρου (μακτοῦ), ὑπὲρ τῶν ἱερῶν μουσουλμανικῶν ἰδρυμάτων (βακουφίων) τῆς Ρόδου. Τὰ προνόμια αὐτὰ διατηρήθηκαν καὶ ἀπὸ τοὺς μεταγενέστερους Σουλτάνους. Ἐτσι π.χ. στὰ Φιρμάνια τῶν Σουλτάνων Ὁσμάν τοῦ Γ' (τοῦ 1755) καὶ τοῦ Ἀβδούλ Χαμίτ τοῦ Α' (τοῦ 1774), ποὺ ἀπευθύνονται στὸν καδῆ τῆς Ρόδου καὶ στὸ ναίπη τῆς Κῼ, ὁρίζονται τὰ ποσὰ τοῦ φόρου μακτοῦ ποὺ ὀφείλουν «ἡ Ρόδος, ἡ Κάλυμνος (ὑπαγομένη εἰς τὸν καζάν (=ἐπαρχίαν) τῆς Κῼ), ἡ νῆσος Κέτσι (Ψέρημος), ἡ Λέρος καὶ ἡ νῆσος Ἀρχάγγελος — πλησίον τῆς Λέρου —, ἡ Χάλκη, ἡ Σύμη, ἡ Νίσυρος καὶ ὁ Τήλος» καὶ θεσπίζεται ὅτι «αἱ ρηθεῖσαι νῆσοι, πληρώνουσαι κατ' ἀποκοπὴν (τὸν ἐν λόγῳ φόρον) εἰσὶν ὑφ' ὅλας τὰς ἐπόψεις ἐλεύθεραι». Πάντως καὶ στὰ δύο φερμάνια ὁρίζεται περαιτέρω ὅτι «ἐάν τις τῶν ραγιαδῶν πράξας ἔγκλημα... ἤθελε θεωρηθῇ ἄξιος ἀπαγχονίσεως, ἀποκεφαλίσεως ἢ ἀποκοπῆς μελῶν, νὰ λαμβάνῃ τὴν ποινὴν του εἰς τὸ μέρος ἐνθα ἔπραξε τὸ ἔγκλημα καὶ ὅχι ἀλλαχοῦ διὰ τῶν ἐπιτετραμμένων τὰ τῆς ποινῆς, ἀφοῦ προηγουμένως γίνῃ περὶ τούτου ἀπόφασις τοῦ καδῆ καὶ ἐκδοθῇ τὸ ἐπὶ τούτῳ χοτζέτιον τοῦ σερί»² (=ἱεροῦ ἰσλαμικοῦ νόμου). Ἀπὸ τὰ φερμάνια αὐτά, καθὼς καὶ ἀπὸ ἄλλα

1. Γιά τὰ προνόμια αὐτά βλ. Κώστα Σακελλάρειδης, *Ἡ ἱστορία τῶν προνομίων τῶν Νοτίων Σποράδων*, στὸ περιοδικὸ «Νισυριακά», τόμ. 3 (1969), σ. 142 ἐπ. καὶ τὶς μελέτες τοῦ Δημόσθ. Χαβιαρᾶ καὶ τοῦ Μιχ. Μαλανδράκη, τὶς ὁποῖες παραθέτει ὁ ἴδιος στὶς σελ. 145 καὶ 149. Γιά τὴν περίοδο τῶν Ἰωαννιτῶν Ἰπποτῶν τῆς Ρόδου (14ου αἰῶνα) βλ. τὴ μελέτη τοῦ Ζαχαρίᾳ Τσιρπανλῆ, *Μορφὲς αὐτονομίας στὰ Δωδεκάνησα ἐπὶ Ἱπποκρατίας, «Δωδώνη», Ἐπιστ. Ἐπετηρίδα Τμήματος Ἱστορίας - Ἀρχαιολογίας. Φιλοσ. Σχολῆς Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων*, τόμ. ΙΕ', τευχ. 1 (1986), σ. 9 ἐπ., 50 ἐπ. Γιά τὴν αὐτοδιοίκηση καὶ τὰ προνόμια τῆς Ρόδου καὶ τῶν λοιπῶν νησιῶν ἐπὶ Τουρκοκρατίας βλ. ἐπίσης Χ. Παπαχριστοδούλου, *Ἱστορία τῆς Ρόδου*, 1972, σ. 404 ἐπ. καὶ 429 ἐπ.

2. Τὸ κείμενο τῶν φερμανίων αὐτῶν (σὲ ἐλληνικὴ μετάφραση) παραθέτει ὁ Κ. Σακελλάρειδης, ὁ.π. σ. 173 ἐπ., 175 ἐπ. Ὁ ἴδιος παραθέτει, ὁ.π. σ. 170-208 καὶ τὰ λοιπὰ φερμάνια

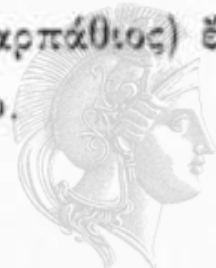
παλαιότερα, συνάγεται ότι οι Σουλτάνοι αναγνώρισαν στις τοπικές αρχές των νησιών, όχι μόνο το προνόμιο της αυτοδιοικήσεως με τους δημογέροντες, αλλά και το προνόμιο της εκδικάσεως όλων των διαφορών ιδιωτικής φύσεως που αναφύονταν μεταξύ των χριστιανών, εξαιρέσει πάντως των ποινικών αδικημάτων, των οποίων η εκδίκαση παρέμεινε στην αρμοδιότητα των τουρκικών αρχών, που ήταν π.χ. ο καδής για τη Ρόδο, ο ναίπης για την Κω και για τον «καζάν της Κω» και οι λοιπές τοπικές αρχές για τα λοιπά νησιά. Έξ άλλου είναι επίσης γνωστό ότι ήδη από τον 11ο αιώνα η Νεαρά 27 κεφ. Δ' (έτους 1082) του 'Αλεξίου Κομνηνού είχε απονείμει στα εκκλησιαστικά δικαστήρια την αρμοδιότητα της εκδικάσεως των διαφορών που προκύπτουν «ἐκ ψυχικῶν καὶ συνοικεσίων», και ότι βάσει ευρείας έρμηνείας των όρων αυτών και λόγω της έμπιστοσύνης του λαού στα δικαστήρια αυτά η αρμοδιότητά τους διευρύνθηκε³ κατά τρόπο ώστε να περιλάβει όλες γενικά τις διαφορές του οικογενειακού, του κληρονομικού και του λοιπού αστικού δικαίου.

Στηριζόμενο λοιπόν στα προαναφερθέντα προνόμια, στις διατάξεις του βυζαντινού δικαίου και στις οδηγίες του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, το 'Εκκλησιαστικό Δικαστήριο της Κω έδινε όλες τις διαφορές οικογενειακού και κληρονομικού δικαίου μεταξύ των χριστιανών κατ'οίκον και προέβαινε στην σύνταξη συμβολαιογραφικών πράξεων πάσης φύσεως, οι οποίες χρησιμοποιούν στην επίσημη έπιβεβαίωση και απόδειξη της καταστάσεως όρισμένων συμβάσεων ή ακόμη και μονομερών υποσχέσεων⁴. Αφήνοντας κατά μέρος τις συμβολαιογραφικές αυτές πράξεις, που αξίζει να αποτελέσουν αντικείμενο μιας ιδιαίτερης μελέτης, θα περιορισθούμε στην επισκόπηση μόνο του περιεχομένου των δικαστικών αποφάσεων που ρυθμίζουν υποθέσεις διαζυγίου ή άλλα θέματα οικογενειακού δικαίου. Οι αποφάσεις

και άλλα έγγραφα σχετικά με τα προνόμια της εποχής της Τουρκοκρατίας μέχρι της καταλήψεως των νησιών από τους 'Ιταλούς.

3. Πρβλ. Α. Χριστοφίλοπουλο, *Η δικαιοδοσία των εκκλησιαστικών δικαστηρίων κατά την βυζαντινήν περίοδο*, στο βιβλίο του Δίκαιον και 'Ιστορία, 'Αθήναι (1973), σ. 245 έπ., Ν. Μάτση, *Το Οικογ. Δίκαιον κατά την νομολογίαν του Πατριαρχείου Κων/πόλεως των έτων 1315-1401*, 'Αθήναι (1962), σ. 7 έπ., 14 έπ.

4. Ένα πολύ περίεργο και πρωτότυπο έγγραφο είναι το υπ' αριθ. 126 σ. 88 με ήμερομηνία 13.12.1765 υποσχετικό του Ιερομονάχου Γαβριήλ, στο οποίο υπόσχεται ότι «εις το εξής έκαμα αποχήν τελείαν του κρασιού και του ρακιού έως εσχάτης μου αναπνοής να μη το βάλω στο στόμα μου» και ότι αν παραβεί την υπόσχεση αυτή «θα είναι έκπτωτος της ιερωσύνης και αυτοκαθηρμένος» και θα καταβάλει στην μεγάλην 'Εκκλησίαν και στην 'Επαρχίαν του δεσπότη του ως ποινική ρήτρα ανά γρόσια πενήκοντα. Στο έγγραφο αυτό που υπογράφεται από τον υποσχόμενο και από τους μάρτυρες ο εκδότης του (αείμνηστος Μητροπολίτης 'Εμμανουήλ Καρπάθιος) έδωσε με λεπτή ειρωνική διάθεση τον τίτλο: «Δηλωτικόν και υποσχετικόν κρασοπατέρα».

αὐτὲς ἔχουν ἐκδοθεῖ ἀπὸ τὸ «Ἱερὸν Κριτήριον τῆς Κῳ» (ὅπως καλεῖται στὸ ὑπ' ἀριθ. 33 ἔγγραφο τῆς σελ. 33), τὸ ὁποῖο συνεδρίαζε ὑπὸ τὴν προεδρία τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Κῳ⁵, μὲ τὴ συμμετοχὴ ὁκτὼ ἢ κατὰ τὶς περιστάσεις μεγαλύτερου ἢ μικρότερου ἀριθμοῦ κληρικῶν (ιερέων, ἱερομονάχων κ.λπ.). Εἶναι περιττὸ νὰ τονισθεῖ ὅτι οἱ δικαστικὲς αὐτὲς ἀποφάσεις ἔχουν ἐνδιαφέρον, ὅχι μόνον ἀπὸ νομικο-ἱστορικὴ ἄποψη, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴ γενικότερη κοινωνικὴ πλευρά, γιατί ἀποδεικνύουν τὴν εὐρύτητα τῶν ἀντιλήψεων καὶ τὸ ρεαλιστικὸ πνεῦμα μὲ τὸ ὁποῖο τὸ ἐκκλησιαστικὸ δικαστήριον τῆς Κῳ, ὅπως ἄλλωστε καὶ τὰ ὅμοια δικαστήρια ἄλλων περιοχῶν, καθοδηγούμενα ἀπὸ τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως, ἐμπνεόμενα ἀπὸ ἓνα ὑγιὲς αἶσθημα δικαίου, καὶ ἀνταποκρινόμενα στὶς κοινωνικὲς ἀνάγκες, κήρυτταν τὴν λύση τοῦ γάμου, ὅταν αὐτὴ ἦταν ἐπιβεβλημένη ἀπὸ τὶς περιστάσεις, καὶ γενικὰ προέβαιναν στὴ θεραπεία τῶν παθολογικῶν καταστάσεων τῆς οἰκογενειακῆς ζωῆς.

Μετὰ τὶς παρατηρήσεις αὐτὲς θὰ προχωρήσουμε πρῶτον στὴν ἐπισκόπηση τῶν ἀποφάσεων διαζυγίου τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ Δικαστηρίου Κῳ καὶ στὴ συνέχεια τῶν λοιπῶν πράξεων τοῦ ἴδιου δικαστηρίου ἢ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀρχῶν Κῳ, ποὺ ρυθμίζουν ἄλλα θέματα τοῦ δικαίου τοῦ γάμου.

II. ΑΠΟΦΑΣΕΙΣ ΔΙΑΖΥΓΙΟΥ

2. Ἀπὸ τίς 191 πράξεις ἐκκλησιαστικῶν ἀρχῶν τῆς Κῳ τοῦ 18ου αἰῶνα, ποὺ δημοσιεύονται στὸν τόμο Α' τοῦ «*Αρχεῖον Ἱερῆς Μητροπόλεως Κῳ*» οἱ 59 εἶναι ἀποφάσεις διαζυγίου, οἱ ὁποῖες ἐκήρυτταν τὴ λύση τοῦ γάμου εἴτε κατ' ἀμοιβαία συναίνεση τῶν συζύγων, εἴτε γιὰ ἄλλους λόγους διαζυγίου ὑπαίτιους ἢ ἀνυπαίτιους.

Συναινετικά διαζύγια. Ἀπὸ νομικὴ καὶ κοινωνικὴ ἄποψη οἱ πιὸ ἐνδιαφέρουσες ἀπὸ τίς ἀποφάσεις αὐτὲς εἶναι οἱ στηριζόμενες στὴν κοινὴ συναίνεση τῶν συζύγων. Ἄς μοῦ ἐπιτραπεῖ νὰ ὑπενθυμίσω συνοπτικὰ ὅτι ὁ Ἰουστινιανὸς μὲ τὴ Νεαρά 117 (τοῦ 542) εἶχε καθορίσει λεπτομερῶς τοὺς λόγους διαζυγίου, ἀλλὰ ἀπαγόρευσε ρητὰ (στὸ κεφ. 10) τὸ κατὰ συναίνεση διαζύγιο, τὸ ὁποῖο ὅμως ἐπέτρεψε ὁ διάδοχος τοῦ Ἰουστίνου Β'. Στὴ μεταγενέστερη νομοθεσία τὴν ἀπαγόρευση τοῦ συναινετικοῦ διαζυγίου ἐπανέλαβαν, τόσο ἡ Ἐκλογὴ τῶν Ἰσαύρων, ὅσο καὶ τὰ Βασιλικά τῆς δυναστείας τῶν Μακεδόνων, τὰ ὁποῖα ἐπανέφεραν σὲ ἰσχὺ ὅλες τίς διατάξεις

5. Ἀξιοσημεῖωτο εἶναι ὅτι ἡ Ἀρχιεπισκοπὴ Κῳ προήχθη σὲ Μητρόπολη τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1838 μὲ τὸ Εὐεργετήριον Γράμμα τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Γρηγορίου ΣΤ', τὸ ὁποῖο δημοσιεύεται ἀπὸ τὸ Μητροπολίτη Κῳ Ἐμμανουὴλ Καρπάθιο στὸ Β' τόμο σ. 49 τοῦ ἴδιου Ἀρχεῖου.

περί διαζυγίου του ιουστινιανείου δικαίου. Οί διατάξεις αυτές του πολιτικού δικαίου θεωρήθηκαν από την Έκκλησία ως έναρμονιζόμενες με τους αρχαιότερους και αυστηρότερους εκκλησιαστικούς κανόνες και υιοθετήθηκαν από τα εκκλησιαστικά δικαστήρια (πατριαρχικά και επισκοπικά), τα όποια μάλιστα προχώρησαν σε μια ευρεία έρμηνεία των διατάξεων αυτών, που ισοδυναμεί με την καθιέρωση νέων λόγων διαζυγίου⁶.

Ένας από τους νέους αυτούς λόγους διαζυγίου, που αναγνωρίστηκε ήδη από το έτος 1315 με απόφαση του Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως 'Ιωάννου του Γ' και της πατριαρχικής Συνόδου και μεταγενέστερα από άλλα εκκλησιαστικά δικαστήρια, είναι το «ἀκατάλλακτον μῖσος» μεταξύ των συζύγων, συνεπεία του οποίου καθίσταται αδύνατη ή συμβίωσή τους και δημιουργείται ένδεχομένως κίνδυνος για τη ζωή ή την υγεία τους. "Όπως έχουν τονίσει επιφανείς συγγραφείς⁷ (Κ. Δουβουνιώτης, 'Αναστ. Χριστοφιλόπουλος κ.ά.) ή αναγνώριση από τα εκκλησιαστικά δικαστήρια του «ἀκαταλλάκτου μίσους» ως λόγου διαζυγίου αποτελεί μια αναβίωση του συναινετικού διαζυγίου.

Ένα ακόμη βήμα πραγματοποίησε η νομολογία των Έκκλησιαστικών δικαστηρίων με την απόφαση⁸ του Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως 'Ιερεμίου του Γ',

6. Για γενικότερη ανάπτυξη των λόγων διαζυγίου κατά τους βυζαντινούς και μεταβυζαντινούς χρόνους βλ. Α. Χ ρ ι σ τ ο φ ι λ ό π ο υ λ ο, 'Η ελληνική ορθόδοξος Έκκλησία και το διαζύγιο, στο βιβλίο του ίδιου, *Δίκαιον και Υασις* (1973), σ. 224 έπ., Ν. Μάτση, ό.π. (σημ. 3), σ. 164 έπ., Δ. Γ κ ί ν η, *Οί λόγοι διαζυγίου επί Τουρκοκρατίας*, 'Επιστ. 'Επετηρίς Σχολής Νομ. και Οίκον. 'Επιστ. Πανεπ. Θεσσαλονίκης, τόμ. Η', *Μνημόσυρον Π. Βιζουκίδου* (1960-1963), σ. 239 έπ. Για τους λόγους διαζυγίου που έγιναν δεκτοί από τα εκκλησιαστικά δικαστήρια σε άλλες τουρκοκρατούμενες περιοχές βλ. Κ α λ λ ι ό π η Μ π ο υ ρ δ ά ρ α, *Το διαζύγιο στην περιοχή Τρικάλων στον 17ο και 18ο αιώνα*, ανάπτυπο από τα «Τρικαλινά» τόμ. 8 (1988), σ. 137 έπ., ή όποία παραπέμπει (στή σ. 138 έπ. σημ. 5) στο Σ. Χ α τ ζ η σ ε β α σ τ ό, *'Αστικόν Δίκαιον εις Νοτίους Σποράδες επί Τουρκοκρατίας και 'Ιταλοκρατίας*, 'Αθήναι 1977, σ. 150-153.

7. Πρβλ. Ν. Μάτση, ό.π. (σημ. 3) σ. 172 και σημ. 2 και τις εκεί παραπομπές και Α. Χ ρ ι σ τ ο φ ι λ ό π ο υ λ ο, ό.π. (σημ. 6) σ. 241 και σημ. 98.

8. 'Η απόφαση αυτή δημοσιεύεται από τον Έμμ. Κ α ρ π ά θ ι ο, 'Αρχεῖον Μητροπόλεως Κω, τόμ. Α' σ. 71 (ύπ' αριθ. 100). 'Ο Δ. Γ κ ί ν η ς, ό.π. (σημ. 6) σ. 255 σημ. 6, αναφέρει την απόφαση αυτή (χωρίς όμως να σημειώνει ότι είναι πατριαρχική) και προσθέτει (στις σημ. 4-7) και άλλες πατριαρχικές ή επισκοπικές αποφάσεις: πρβλ. και Κ α λ λ. Μ π ο υ ρ δ ά ρ α ό.π. σ. 146 έπ. 'Αξιοσημείωτο είναι ότι ο Θ ε ό φ ι λ ο ς, επίσκοπος Καμπανίας στο «Νομικόν» (1788) (βλ. την κριτική έκδοση του Δ. Γ κ ί ν η (1960) κεφ. Γ' § 30 σ. 91) άγνοεί την απόφαση του Πατριάρχου 'Ιε ρ ε μ ί ο υ του Γ' (1717) και επαναλαμβάνει τις αυστηρότερες αντιλήψεις

έτους 1717, ή όποία αναγνωρίζει ρητά ως νόμιμη αίτια διαζεύξεως τήν άμοιβαία συναίνεση τών συζύγων λόγω του «άσυμβιβάστου» και τής αδυναμίας τής περαιτέρω συμβιώσεως, χωρίς καθόλου νά εισέρχεται στην έρευνα τών ειδικότερων αϊτίων στα όποια όφείλεται τó άσυμβίβαστο αυτό. Ειδικότερα, όπως αναφέρει ή έν λόγω πατριαρχική απόφαση, διάδικοι στη σχετική δίκη ήσαν ή Ειρήνη του Μιχάλη από τήν Κω (ή όποία παρέστη διά του έπιτρόπου πατέρα της) και ό σύζυγός της Μανώλης του Διακο-Κωνσταντίνου από τήν Πάτμο, οί όποιοι: «παραστάντες ανήγγειλαν ήμιν τά κατ' αυτούς ως ή τε γυνή Ειρήνη και ό άνήρ αυτής Μανώλης άσυμβιβάστως έχουσι πρós άλλήλους, δι' ας αυτοί οΐδασιν αίτίας, και έδειήθησαν όμοτρόπως διασπασθήναι και χωρισθήναι τής συζυγίας αυτών ως μη δυνάμενοι του λοιπού συμβιοτεΰσαι κατ' ούδένα τρόπον, ει και διαφόροις παραιnéσαι προετράπη ή γυνή νουθετηθεΐσα παρά τε του ιδίου πατρός αυτής τούτου και παρά του όσιωτάτου έν 'Ιερομονάχοις κνρ Γαβριήλ έξισασθήναι και συνοικησαι μετά τούτου του άνδρός αυτής, άλλ' ούδόλως έγνωκεν ειρηνεΰσαι. Αλλά και ό άνήρ αυτής οΐτος μάλλον αποπέμπει αυτήν μή στέργων τήν μετ' εκείνης συνάφειαν. Ανθ' ότου τó άσυμβίβαστον αυτών ιδόντες, συγκαταβάσεως λόγους έγνωμεν αυτούς διαχωρίσαι, όπως μη προσκόψη εις ψυχικόν κίνδυνον ή γενήσθαι (κ.τ.λ.).

Τό ίδιο σκεπτικό και τήν ίδια περίπου φρασολογία ακολουθούν 18 αποφάσεις του 'Ιεροΰ Κριτηρίου τής Κω που έγούν εκδοθαι στα επόμενα χρόνια μετά τήν πιο πάνω πατριαρχική απόφαση του έτους 1717, και συγκεκριμένα μεταξύ τών έτών 1726 και 1788 (όπως συνάγεται από τις 5π' άριθ. 90 και 183 αποφάσεις) και άπαγγέλλουν διαζύγιο κατá συναίνεση τών συζύγων. Οί 18 αυτές αποφάσεις φέρουν στόν Α' τόμο του «'Αρχείου Μητροπόλεως Κω» τους ακόλουθους άριθμούς: 81 και 82 (άφοροΰν τήν ίδια ύπόθεση) 90, 96, 115, 121 και 129 (στις δύο αυτές αποφάσεις, μετά τó πρώτο διαζύγιο, επήλθε προσωρινή συμφιλίωση τών συζύγων και ακολούθησε δεύτερο διαζύγιο), 135, 141, 146, 151, 166, 170, 176, 178, 180, 181 και 183.

3. Για τó περιεχόμενο τών αποφάσεων αυτών παρατηρούμεν ειδικότερα τά εξής :

Α'. Ός πρós τή διαδικασία⁹.

α) Οί σύζυγοι ύποβάλλουν από κοινοΰ τήν αίτηση διαζυγίου (εδειήθησαν όμο-

της 'Εκκλησίας τονίζοντας ότι: «'Η Νεαρά του βασιλέως 'Ιουστίνου, όπου λέγει κατá συναίνεσιν του άνδρογύνου νά λύεται τó συνοικέσιον, δέν είναι δεκτή εις τήν 'Εκκλησίαν μας».

9. Γενικά για τή διαδικασία ενώπιον τών εκκλησ. δικαστηρίων κατá τήν επίλυση ιδιωτικών διαφορών βλ. Σ π. Τ ρ ω ι ά ν ο υ, 'Η εκκλησιαστική διαδικασία μεταξύ 565 και 1204, 'Αθήναι.

τρόπως διασπασθῆναι καὶ χωρισθῆναι) καὶ παρίστανται στὸ Ἐκκλ. Δικαστήριον αὐτοπροσώπως (βλ. π.χ. τὴν ὑπ' ἀριθ. 180 ἀπόφαση: ὁμολόγησαν ἰδίους αὐτῶν στόμασι), ἢ δι' ἀντιπροσώπου (π.χ. διὰ τοῦ ἐπιτρόπου καὶ πατέρα τῆς συζύγου, ὅπως συνέβη στὴν περίπτωση τῆς ὑπ' ἀριθ. 100 πατριαρχικῆς ἀποφάσεως).

β) Τὸ Ἐκκλησιαστικὸ δικαστήριον σ' ὅλες τὶς δίκες συναινετικοῦ διαζυγίου δὲν ἀπαιτεῖ ἀπὸ τοὺς συζύγους νὰ ἀναφέρουν τοὺς λόγους τοῦ «ἀσυμβιβάστου τῆς συμβιώσεως», οὔτε ἐρευνᾷ κατὰ κανόνα ἂν οἱ λόγοι αὗτοι ὀφείλονται στὴν ὑπαιτιότητα τοῦ ἑνὸς ἢ ἀμφοτέρων τῶν συζύγων ἢ εἰς ἄλλο μὴ ὑπαίτιο γεγονὸς, ἀλλὰ ἀρκεῖται στὴν κοινὴ δήλωση τῶν συζύγων ὅτι ἐπιθυμοῦν τὴ διάζευξη λόγῳ τῆς ἀσυμφωνίας τῶν χαρακτήρων καὶ τῆς ἀδυναμίας τῆς ἐξακολουθήσεως τῆς συμβιώσεως (ἀσυμβιβάστως ἔχουσι πρὸς ἀλλήλους δι' ἧς αὐτοὶ οἶδασιν αἰτίας¹⁰ ὥς μὴ δυνάμενοι τοῦ λοιποῦ συμβιοτεῦσαι κατ' οὐδένα τρόπον, βλ. π.χ. ἀριθ. 90, 96, 115, 121, 129, 135 κ.ἄ.).

γ) Στὶς ἴδιες αὐτὲς ἀποφάσεις ἀναγράφεται συνήθως ὅτι τὸ διαζύγιο ἀπαγγέλλεται, γιατί οἱ νοθεσίες τῶν πνευματικῶν κατέρων ἢ καὶ τοῦ ἴδιου τοῦ Ἐπισκόπου Κω καὶ οἱ προσπάθειές τους γιὰ συμφιλίωσιν τῶν συζύγων ἀπέτυχαν. Πάντως εἶναι πολὺ πιθανὸ ὅτι κατὰ τὴν προσπάθειαν τῆς συμφιλίωσεως τῶν συζύγων, οἱ πνευματικοὶ πατέρες ἐλάμβαναν πληρέστερην γνῶσιν τῶν βαθύτερων αἰτίων τῆς συζυγικῆς δυσαρμονίας.

Β'. Ὡς πρὸς τὰ ἀποτελέσματα τοῦ διαζυγίου.

α) Κατὰ κανόνα σ' ὅλες τὶς ἀποφάσεις τὸ Ἐκκλ. Δικαστήριον χορηγεῖ σὲ ἀμφοτέρους τοὺς συζύγους τὸ δικαίωμα τῆς ἀνανυμφεύσεως¹¹.

β) Οἱ ἀποφάσεις δὲν ρυθμίζουν καθόλου τὸ πρόβλημα τῆς διατροφῆς τῶν συζύγων μετὰ τὸ διαζύγιο καὶ κατὰ κανόνα δὲν ἐπιβάλλουν στὸν ἄνδρα τὴν ὑποχρέωσιν διατροφῆς τῆς πρώην συζύγου του. Ἔτσι π.χ. στὴν ὑπ' ἀριθ. 180 ἀπόφαση (ἔτους 1786) ὀρίζεται ρητῶς: «ὅθεν καὶ ἐδιεχωρίσαμεν αὐτούς... καὶ ἔμειναν εἰς τὸ ἐξῆς καὶ οἱ δύο ἀκαταζήτητοι, οὐκ ἔχον ζητεῖν καὶ λαβεῖν ὃ εἰς ὑπὲρ τοῦ ἄλλου οὐδὲ ὀβολόν». Ἡ ρύθμιση αὕτη, ἀπὸ νομικὴ ἄποψη δικαιολογεῖται ἀπὸ τὸ γεγονὸς

(1969) § 6, σ. 53 ἐπ. Γιὰ τὴ διαδικασία στὶς δίκες περὶ διαζυγίου βλ. τὴ συνοπτικὴ ἀνάπτυξιν τοῦ Χ ρ ι σ τ ο φ ι λ ο π ο ὐ λ ο υ, ὁ.π. (σημ. 6) σ. 242 ἐπ.

10. Σὲ μιὰ ἀπόφαση τοῦ 1828 τοῦ Μητροπ. Τριπόλεως ἡ ἴδια φράσις ἀποδίδεται ὡς ἐξῆς: «ἐχόντων ξεχωριστάς, ἰδιαίτερας καὶ μυστικὰς αἰτίας ὥς αὐτοὶ εἰξεύρουσι», πρβλ. Δ. Γ κ ί ν η, ὁ.π. (σημ. 6) σ. 255 σημ. 6 καὶ τὴν ἐκεῖ παραπομπή.

11. Ἐξαίρεση ἀπὸ τὸν κανόνα αὐτὸ ἔχουν δεχθεῖ ὀρισμένες ἀποφάσεις σὲ περίπτωσιν διαζυγίου λόγῳ μοιχείας, ἀρνούμενες τὸ δικαίωμα ἀνανυμφεύσεως στὴ μοιχαλίδαν (βλ. κατωτ. σημ. 19).

ὅτι στὰ συναινετικά διαζύγια ἡ διάλυση τοῦ γάμου ὀφείλεται συνήθως στήν κοινή ὑπαιτιότητα τῶν συζύγων, ἀπό κοινωνική δὲ ἀποψη ἐξηγεῖται μὲ τὴ σκέψη ὅτι ἡ γυναίκα ποὺ παρέχει τὴ συναίνεσή της γιὰ τὸ διαζύγιο ἀποβλέπει στήν ἀπόκτηση τῆς ἐλευθερίας της γιὰ νὰ συνάψει ἓνα νέο γάμο, καὶ συνεπῶς ὑπολογίζει στὴ διατροφή της ἀπὸ τὸ νέο σύζυγο ἢ ἐνδεχομένως ἀπὸ τὸν πατέρα της καὶ τοὺς λοιποὺς συγγενεῖς της. Ἐξαίρεση τῆς ρυθμίσεως αὐτῆς ἔγινε σὲ μιὰ περίπτωση ποὺ ἡ γυναίκα ἦταν σοβαρὰ ἄρρωστη καὶ δὲν ἀπέβλεπε στὴ σύναψη νέου γάμου. Ἔτσι στὶς ὑπ' ἀρ. 81 καὶ 82 πράξεις τῆς 4 Φεβρ. 1723 τοῦ Ἐκκλ. Δικαστηρίου, ἐπειδὴ ἡ γυναίκα ἔπασχε ἀπὸ σεληνιασμό καὶ ἦταν ἀνίκανη γιὰ γάμο, τὸ διαζύγιο ἀπαγγέλλθηκε κατ' ἀμοιβαία συναίνεση, ἀλλὰ συνοδεύεται μὲ ὑπόσχεση τοῦ ἀνδρὸς ὅτι θὰ διατρέφει τὴ διαζευγμένη γυναίκα του καθ' ὅλη τὴ διάρκεια τῆς ζωῆς της (βλ. κατωτ. § 6,γ).

γ) Κατὰ κανόνα οἱ σύζυγοι ποὺ χωρίζουν μὲ συναινετικὸ διαζύγιο εἶναι ἄτεκνοι. Κατ' ἐξαίρεση στήν ὑπ' ἀριθ. 186 ἀπόφαση (τοῦ 1772) ἀναφέρεται ὅτι οἱ σύζυγοι εἶχαν ἀποκτήσει «ἐν θηλίκῳ ἀνήλικῳ παιδίον» καὶ ὅτι ὁ πατέρας του «ὡμολόγησεν ἰδίῳ αὐτοῦ στόματι» δηλαδὴ ἀνέλαβε τὴν ὑποχρέωση (τὴν ὁποία ἐπικυρώνει τὸ Ἐκκλ. Δικαστήριον), ἀλλὰ διότι διὰ τὸ ἀνήλικον παιδίον τὴν κάθε ἡμέραν παρῶδες δύο... πρεσβ. ζωοτροφίας, ἕως ὅπου γὰ ἡλικιωθῇ τὸ παιδίον.

4. Ἄλλοι λόγοι διαζυγίου. Οἱ λοιπὲς ἀποφάσεις τοῦ Ἐκκλ. Δικαστηρίου Κῶ τῆς τελευταίας δεκαετίας τοῦ 17ου καὶ ἀρχῆς τοῦ 18ου αἰῶνα ὑπερβαίνουν τὶς σαράντα, ἀλλὰ ἐμφανίζουν σχετικὰ μικρότερα ἐνδιαφέρον, γιὰτὶ ἀπαγγέλλουν τὸ διαζύγιο γιὰ ὑπαίτιους ἢ ἀνυπαίτιους λόγους, ποὺ ἔχουν δεχθεῖ καὶ τὰ λοιπὰ ἐκκλ. δικαστήρια, βάσει μιᾶς εὐρείας ἐρμηνείας τῶν διατάξεων τῆς πολιτικῆς νομοθεσίας. Ἀπὸ τοὺς λόγους αὐτοὺς διαζυγίου θὰ σημειώσουμε πιὸ κάτω, πρῶτον τοὺς ὑπαίτιους λόγους ὑπὲρ τοῦ συζύγου, δεύτερον τοὺς ὑπαίτιους λόγους ὑπὲρ τῆς συζύγου καὶ τρίτον τοὺς ἀνυπαίτιους λόγους.

Α'. Ὑπαίτιοι λόγοι ὑπὲρ τοῦ ἀνδρὸς εἶναι οἱ ἀκόλουθοι :

α) Ἡ ἔλλειψη τῆς παρθενίας τῆς γυναικὸς (ἡ ὁποία παντρεύθηκε γιὰ πρώτη φορὰ ὡς παρθένος). Στὴν ὑπ' ἀριθμ. 26, ἀπόφαση ἔτους 1696, τὸ Ἐκκλ. Δικαστήριον Κῶ ἐπείσθη γιὰ τὴν ἔλλειψη τῆς παρθενίας τῆς γυναικὸς ἀπὸ τὸν ὄρκο καὶ τὸν ἀφορισμὸ (δηλ. τὴν ἀπειλὴ ἀφορισμοῦ) τοῦ συζύγου της καὶ δέχθηκε ὅτι ἡ λύση τοῦ γάμου γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ ἐπιβάλλεται «κατὰ τοὺς θείους καὶ ἱεροὺς νόμους»¹².

12. Ὁ Zachariae von Lingenthal, *Geschichte des griechisch - römischen rechts*³ (ἀνατύπωση 1955), σ. 80 - 84, σημ. 133 in fine, στηριζόμενος στὴν Ἐξάβιβλο τοῦ

β) Ἡ μοιχεία τῆς συζύγου¹³, δηλαδή ἡ σαρκική συνάφεια μιᾶς ἑγγαμῆς μεῖς ἄλλον ἄνδρα ποὺ δὲν εἶναι σύζυγός της, ἀποτελεῖ λόγο διαζυγίου, παγκοσμίως ἀναγνωρισμένο, ποὺ ἀναγράφεται καὶ στὴν Ἀγία Γραφή (πρβλ. τὸ κατὰ Ματθαῖον 19,9).

Κατὰ τὸ Ἰουστινιάνειο δίκαιο (Νεαρά 117 κεφ. 8,2) ἡ μοιχεία ἀποτελεῖ λόγο διαζυγίου, μόνο ὅταν ἔχει προηγηθεῖ ποινικὴ καταδίκη ἀπὸ τὸ πολιτικὸ δικαστήριον. Στὴν πράξη ὅμως ἐπικράτησε ἡ γνώμη, ἰδίως μετὰ τὴ Νεαρά 27 (ἔτους 1082) τοῦ Ἀλεξίου Α' τοῦ Κομνηνοῦ, ποὺ ὑπήγαγε τὶς διαφορὲς οἰκογεν. δικαίου στὰ ἐκκλησιαστικὰ δικαστήρια, ὅτι τὰ δικαστήρια αὐτὰ ἔχουν ἀρμοδιότητα, κατὰ τὴν ἐκδίκαση τῶν ἀγωγῶν διαζυγίου λόγω μοιχείας τῆς γυναίκας, νὰ κρίνουν καὶ γιὰ τὴν τέλεση ἢ μὴ τῆς μοιχείας¹⁴. Τὴ γνώμη αὐτὴ ἀκολούθησε καὶ τὸ Ἐκκλ. Δικαστήριον

Ἀρμενοπούλου 4.15.10 καὶ στὴν Πείρα τοῦ Εὐσταθίου τοῦ Ρωμαίου 49,5, φρονεῖ ὅτι σὲ περίπτωσι ἐλλείψεως παρθενίας τῆς συζύγου ὁ γάμος εἶναι ἄκυρος λόγω οὐσιώδους πλάνης. Ἡ ἀπόψη αὕτη δὲν φαίνεται ὀρθή (κατὰ τὸ βυζαντινὸ δίκαιο), γιατί στὸ σχετικὸ χωρίο (4.15.10) ὁ Ἀρμενόπουλος, ἐπικαλούμενος τὴ γυναῖκα ἑνὸς ἀνώτατου δικαστῆ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐκθέτει ὅτι: «διαλύεσθαι καὶ τοῦτο τὸν γάμον ὁ Πατριάρχης ἔλεγεν», ἡ δὲ λέξι διαλύεσθαι (ὅπως συνάγεται καὶ ἀπὸ τὰ λοιπὰ χωρία τοῦ ἰδίου τῆς αὐτῆς σημαίνει συνήθως τὴ λύση τοῦ γάμου καὶ διαζύγιον καὶ ὅχι τὴν ἀκύρωσίν του. Κατὰ τὴν ἰδίαν τὴν ἀντιληπτὴν ἡ διωταξίαν τοῦ Ἀρμενοπούλου στὶς μεταγενέστερες πηγές. Ἐστὶ π.χ. στὸ Νομοκάνον τοῦ Μαλαξοῦ εἰς ἀπλὴν φράσιν (1562) ἐκδ. Δ. Γκίνης - Ν. Πανταζοπούλου, ὁδός, (Ἐπιστ. Ἐπετ. Τμήματος Νομικῆς τοῦ Ἀριστ. Παν. Θεσ/νίκης, τόμ. Α', 1982, 1985), κεφ. ΦΣΤ' σ. 334 λέγεται: «Ἐὰν ὑπανδρευθῇ τις καὶ λάβῃ γυναῖκα θαρρώνας ὅτι εἶναι παρθένος καὶ νὰ μὴν τὴν εὖρη, ἐν τῷ ἄμα νὰ ἀποδείξῃ τοῦτο μετὰ ἀληθοῦς ἀποδείξεως, νὰ χωρίζεται οὗτος ὁ γάμος ἀπέφηεν (ὁ Πατριάρχης) καὶ ἡ γυναῖκα νὰ μὴν κατακρίνεται διὰ μοιχαλὶς, τοῦτέστιν νὰ μὴ ζημιώνεται εἰς τὴν προῖκα αὐτῆς διότι ἔκαμε τὸ ἁμάρτημα προτίτερα, περὶ νὰ λάβῃ τὸν ἄνδρα. Εἰ δὲ καὶ σμίξει μετ' αὐτῆς δευτέραν φοράν, νὰ μὴν τὴν χωρισθῇ πλέον». Τὸ κείμενον αὐτὸ σ' ἄλλα χειρόγραφα ἔχει τὸν ἀριθ. ΡΠΑ' (βλ. Δ. Γκίνης, ὁ.π. (σημ. 6) (Μνημόσυνοι Βιζονκίδου) σ. 266. βλ. ἐπίσης τὴ Βακτηρία Ἀρχιερέων (1645) κεφ. ΝΣΤ', αὐτόθι σ. 273.

13. Κατὰ τὶς διατάξεις τοῦ βυζαντινορωμαϊκοῦ δικαίου μοιχεία εἶναι μόνο ἡ σαρκική συνάφεια τῆς ἑγγαμῆς γυναίκας μεῖς ἄλλον ἄνδρα καὶ ὄχι ἡ συνάφεια τοῦ ἑγγαμου ἄνδρα μεῖς ἄγαμη γυναῖκα, ἡ ὁποία (συνάφεια) χαρακτηρίζεται ὡς ἀπλή πορνεία (stuprum). Τὶς διατάξεις αὐτὲς κατέκριναν ὁ Γρηγόριος ὁ Νανζιαζηνὸς καὶ ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος «ὡς ἀνίσους καὶ ἀνωμάλους», ἡ Ἐκκλησία ὅμως τὶς υἱοθέτησε ἀπὸ σεβασμὸ πρὸς τὸ πολιτικὸ δίκαιο· πρβλ. Zischman - Ἀποστολόπουλος, Τὸ δίκαιον τοῦ γάμου τῆς Ἀνατ. Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, τόμ. Β' (1913), σ. 409, 412 ἐπ. καὶ Γ. Μιχαηλίδου - Νουάρου, Οἰκογεν. Δίκαιον¹ (1952) τευχ. Α' § 43, σ. 87 - 88 καὶ τὶς παραπομπές.

14. Πρβλ. Ν. Μάτση, ὁ.π., (σημ. 3), σ. 167 ἐπ. καὶ 171 ἐπ. καὶ τὶς ἐκεῖ ἀποφάσεις τοῦ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Ἰωάννου ΙΓ', ἔτους 1316, καὶ 1315, καθὼς καὶ τὴ σημ. 2 τῆς σ. 168 ὅπου καὶ παραπομπὴ στὸν ἀρχιεπίσκοπο Ἀχρίδος Δημ. Χωματινὸ.

τῆς Κῶ σὲ μιὰ σειρά ἀποφάσεων τῶν ἐτῶν 1695 ἕως 1779, στὶς ὁποῖες δέχθηκε εἰδικότερα ὅτι ἡ τέλεση τῆς μοιχείας εἶναι δυνατὸ νὰ ἀποδειχθεῖ εἴτε μὲ τὴ μαρτυρία ἀξιόπιστων μαρτύρων¹⁵ ἢ νὰ συναχθεῖ ἀπὸ ἄλλα ἀποδεικτικὰ μέσα, π.χ. ἀπὸ τὴν ὁμολογία τῆς μοιχαλίδας¹⁶, ἀπὸ τὴ σύλληψή της ἐπ' αὐτοφώρῳ¹⁷ ἢ ἀπὸ τὴ γέννηση μοιχογέννητου τέκνου¹⁸. Ἀξιοσημείωτο εἶναι ὅτι οἱ περισσότερες ἀπὸ τὶς ἀποφάσεις αὐτὲς ἀναγνωρίζουν στὴ μοιχαλίδα τὸ δικαίωμα νὰ συνάψῃ ἕνα νέο γάμο¹⁹. Μὲ ἀνάλογο πνεῦμα ἐπιείκειας τὸ Ἐκκλ. Δικαστήριον Κῶ, ἐρμηνεύοντας τὸν 8ο κανόνα τῆς Συνόδου τῆς Νεοκαισαρείας²⁰ (ποὺ ὀρίζει ὅτι ὁ ἱερεὺς τοῦ ὁποίου ἡ σύζυγος ἐμοιχεύθη, μετὰ τὴ χειροτονία του, ὀφείλει νὰ τὴν διαζευχθεῖ καὶ τιμωρεῖται μὲ καθάρεση, ἂν ἐξακολουθήσῃ νὰ συζεῖ μαζί της), ἐπέβαλε σ' ἕνα ἱερέα ποὺ ἐξακολούθησε τὴ συμβίωσή του²¹ μὲ τὴ μοιχαλίδα σύζυγό του (πρεσβυτέρα) ὅχι τὴν ποινὴ τῆς καθαιρέσεως, ἀλλὰ τὴν πολὺ ἐλαφρότερη ποινὴ τῆς ἀποχῆς ἀπὸ τὴ Θεία Μυσταγωγία, τοῦ ἐπέτρεψε ὅμως νὰ τελεῖ ἁγιασμοὺς καὶ «πάντα τὰ τοῦ Ἐπιτραχηλίου ἐκτὸς τῆς θείας Μυσταγωγίας» (βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 158 ἀπόφαση ἔτους 1775).

γ) Ἡ ἀνικανότητα τῆς συζύγου «ἐκτελεῖν τὰ γυναικεῖα». (βλ. τὶς ἀποφάσεις ὑπ' ἀριθμ. 78 ἔτους 1722 καὶ ὑπ' ἀριθμ. 178 ἔτους 1782. Κατὰ τὴ δεύτερη αὐτῇ

15. βλ. π.χ. τὴν ἀπόφαση ὑπ' ἀριθμ. 20 (ἔτους 1694) (στὴ σχετικὴ δίκη δύο κληρικοί, ὡς μάρτυρες, βεβαιοῦν ὅτι ἡ γυνὴ «ἐμοιχεύθη καὶ ἐμιάνθη ὑπὸ ἀσεβῶν», δηλ. Τούρκων), καὶ τὶς ὑπ' ἀριθμ. 25 (ἔτους 1695), 28 (ἔτους 1699), 53 (ἔτους 1708) καὶ 198 (1744). Στὴν τελευταία αὐτῇ ἀπόφαση τὸ Ἐκκλ. Δικαστήριον ἀποφαίνεται ὅτι ἔγινε φανερόν καὶ πασίδηλον εἰς ὅλους «ὅτι ἡ Βενετζάνα γυνὴ τοῦ Ἀνδρέου... ἐμοιχεύθη καὶ ἐμιάνθη ὑπὸ πολλῶν καὶ μάλιστα μὲ ἐξωτερικὰ τινὰ πρόσωπα» (δηλ. μὲ Τούρκους ἢ Ἑβραίους).

16. βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 142 (ἔτους 1769) ἀπόφαση. Στὴ σχετικὴ δίκη τὸ διαζύγιο ἔγινε μὲ ἀμοιβαία συναίνεση τῶν συζύγων, καὶ χωρὶς ἡ γυναίκα νὰ ἀντικρούσῃ τὴν ἐναντίον της κατηγορίαν τῆς μοιχείας.

17. βλ. τὴν ἀπόφαση 158 τοῦ ἔτους 1775 καὶ κατωτ. σημ. 21.

18. βλ. τὶς ὑπ' ἀριθμ. 173 καὶ 174 ἀποφάσεις (τῶν ἐτῶν 1777 καὶ 1779). Στὶς σχετικὲς ὑποθέσεις ἡ μοιχαλίδα «ἐτεκνοποίησεν ἐν παιδί» ἀπὸ τὶς σχέσεις της μὲ ἕνα ἀλλόφυλο, πιθανῶς Τούρκο (στὴν πρώτη ὑπόθεση) καὶ πιθανῶς μὲ ἕνα Χριστιανὸ (στὴ δεύτερη ὑπόθεση).

19. βλ. ὅμως τὶς ὑπ' ἀριθμ. 20, 25 καὶ 179 ἀποφάσεις ποὺ ἀρνοῦνται τὸ δικαίωμα αὐτὸ στὴ μοιχαλίδα.

20. Γιά τὸν κανόνα αὐτὸ βλ. Zhisman - Ἀποστολοπούλου, ὁ.π. (σημ. 13), τόμ. Β' (1913) § 238, σ. 773 καὶ σημ. 49 καὶ τὶς ἐκεῖ παραπομπές.

21. Στὴν ἀπόφαση αὐτῇ ἀναφέρεται ὅτι ὁ ἱερεὺς συνέλαβε τὴ σύζυγό του στὸ σπίτι του μὲ τὸν ἐραστὴ της, ἀλλὰ ὅτι «δὲν ἠμπορεῖ νὰ ἀφήσῃ τὴν ὁμόζυγόν του κεχωρισμένην καὶ ἀλλοτρίαν, μήπως χαθῇ καὶ κατὰ ψυχὴν καὶ κατὰ σῶμα».

απόφαση ή γυναίκα είχε ομολογήσει ότι «έσακατεύθη μὴ ὑποφέρουσα συνάφειαν ἀνδρός...» καὶ «μὴ στέργουσα... ἐκτελεῖν τὰ τῶν γυναικῶν».

δ) Ἡ ἐγκατάλειψη τοῦ συζύγου ἀπὸ τῆς γυναίκα του. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθ. 23 ἀπόφαση, ἔτους 1695, κατὰ τὴν ὁποία ἡ γυναίκα ἐγκατέλειψε τὸν ἄνδρα τῆς καὶ πῆγε σὲ ἄλλη πόλη «δίχως τὸ θέλημά του».

5. Β'. Ὑπαίτιοι λόγοι ὑπὲρ τῆς συζύγου εἶναι οἱ ἀκόλουθοι :

α) Ἡ κακόβουλη ἐγκατάλειψή τῆς ἀπὸ τὸν ἄνδρα τῆς. Πολλές ἀποφάσεις ἀπαγγέλλουν τὸ διαζύγιο μετὰ ἀπὸ αἴτηση τῆς συζύγου λόγῳ τῆς ἐγκαταλείψεως τῆς ἀπὸ τὸν ἄνδρα τῆς, ποὺ τὴν ἄφησε χωρὶς εἰδήσεις καὶ χωρὶς νὰ δείξει κανένα ἐνδιαφέρον ἐπὶ μακρὸ χρονικὸ διάστημα, ποὺ κυμαίνεται μεταξὺ τῶν πέντε ἐτῶν²² (ὅπως στὶς ὑπ' ἀριθμ. 49, 80 καὶ 85 ἀποφάσεις) μέχρι δέκα ἐτῶν (ὅπως στὴν ὑπ' ἀριθμ. 46 ἀπόφαση)²³.

β) Ἡ ἀναπόδεικτη κατηγορία ἐναντίον τῆς γυναίκας ἐπὶ μοιχεία καὶ γενικότερα οἱ συκοφαντικὲς διαδόσεις εἰς βάρος τῆς. Εἶναι γνωστὸ ὅτι ἡ ψευδὴς κατηγορία κατὰ τῆς γυναίκας ἐπὶ μοιχεία ἀναφέρεται σπάνια ὡς λόγος διαζυγίου τόσο στὴ Νεαρά 117 (κεφ. 9) τοῦ Ἰουστινιανῶ, ὅσο καὶ στὰ Βασιλικά 28, 7, 1. Βάσει τοῦ λόγου αὐτοῦ τὸ Ἐκκλ. Δικαστήριον Κῶ ἐκάρυξε τὸ διαζύγιο σὲ πέντε ὑποθέσεις γιὰ τίς ὁποῖες ἐκδόθηκαν οἱ ἀποφάσεις ὑπ' ἀριθμ. 30, τοῦ ἔτους 1697, ὑπ' ἀριθμ. 59, τοῦ 1710, ὑπ' ἀριθμ. 87, τοῦ 1725, ὑπ' ἀριθμ. 88, τοῦ 1725 καὶ ὑπ' ἀριθμ. 104 (πιθανῶς μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1741 - 1742). Ἐπίσης στὸ ὑπόδειγμα ἀποφάσεως διαζυγίου (ἔτους 1692), ποὺ δημοσιεύεται στὸ ἴδιο Ἀρχεῖο τῆς Μητρ. Κῶ, τόμ. Α' ὑπ' ἀριθμ. 9, ὡς λόγος διαζυγίου ἀναφέρεται ἡ ἀναπόδεικτη κατηγορία ἐναντίον

22. Ἡ ὑπ' ἀριθ. 80 ἀπόφαση ἐπικαλεῖται τὴν «Συνοδικὴν Ἀπόφασιν» τοῦ πατριάρχου Διονυσίου «ὅς ἀπεφώνητο συνοδικῶς ὅτι τὰ τοιαῦτα ἀνδρόγυνα χωρίζεσθαι ὅταν πενταετία παρέλθῃ, καὶ ὁ ἀνὴρ μὴ μνησθῇ τῆς ἰδίας γυναικός». Πρόκειται γιὰ τὴν ἀπόφαση τοῦ πατριάρχου Διονυσίου Β', ἔτους 1554, ποὺ μνημονεύεται καὶ σὲ πολλές μεταγενέστερες πηγές βλ. π.χ. Νομοκάνονα τοῦ Μαλαξοῦ εἰς ἀπλὴν φράσιν, κεφ. ΦΚΕ' (=525) ἐκδ. Γκι ν η - Πανταζοπούλου, ὁ.π. (σημ. 12), σ. 347, καὶ Βακτηρία Ἀρχιερέων (1645) κεφ. Ο' (70), ποὺ παραθέτει ὁ Γκι ν η ς, ὁ.π. (σημ. 6) σ. 282 κ.ἄ. Σχετικὰ ὁ Χριστοφίλόπουλος, ὁ.π. (σημ. 6) σ. 237 καὶ σημ. 75 ἐκθέτει ὅτι «πολυάριθμοι μεταγενέστεροι ἀποφάσεις πατριαρχικῶν καὶ ἐπισκοπικῶν δικαστηρίων ἐφαρμόζουν κατ' ἐπανάληψιν τὸν λόγον τοῦτον ἐπὶ περιπτώσεων ἐν αἷς ἡ διάρκεια τῆς ἐγκαταλείψεως κυμαίνεται μεταξὺ 2 1/2 καὶ 14 ἐτῶν».

23. Ἐπίσης μετὰ τὴν ὑπ' ἀριθ. 128 ἀπόφαση, ἔτους 1765, τὸ Ἐκκλ. Δικαστήριον Κῶ δέχθηκε νὰ ἀπαγγεῖλει τὸ θρησκευτικὸ διαζύγιο τοῦ γάμου τῆς Χ.Κ., ἡ ὁποία εἶχε προηγουμένως ἐπιτύχει τὴ λύση τοῦ γάμου τῆς μετὰ χοτζέτι τῶν τουρκικῶν ἀρχῶν, λόγῳ τῆς ἐγκαταλείψεως τῆς ἀπὸ τὸν ἄνδρα τῆς ἐπὶ δεκαετία.

τῆς γυναίκας ἐπὶ μοιχεία. Τέλος σὲ μιὰ ἕκτη ἀπόφαση (ὑπ' ἀριθμ. 175 τοῦ 1779) τὸ ἴδιο Δικαστήριον δέχεται γενικότερα ὡς λόγο διαζυγίου τὴ διάδοση συκοφαντιῶν εἰς βάρος τῆς συζύγου «ἐπάνω εἰς τὸ χωρίον», τὶς ὁποῖες δὲν μπορούσε νὰ ὑπομείνει.

γ) Ἡ κακοποίηση τῆς συζύγου ἀπὸ τὸν ἄνδρα τῆς. Στὴν ὑπ' ἀριθμ. 159, ἔτους 1772 ἀπόφαση τὸ Ἐκκλ. Δικαστήριον ἀπαγγέλλει διαζύγιο μετὰ ἀπὸ αἵτηση τῆς συζύγου, λόγῳ τοῦ ὅτι τὴν «ἐτζακάτευσεν» ὁ ἄνδρας τῆς. Ἐπιπροσθέτως ἀμφότεροι οἱ σύζυγοι ὑπέβαλαν αἵτηση διαζυγίου κοινῇ συναινέσει, τὴν ὁποία δέχθηκε τὸ Δικαστήριον μὲ τὴ διαφορά ὅτι ἔδωσε ἄδεια πρὸς σύναψη νέου γάμου μόνο στὸν ἄνδρα καὶ ὄχι στὴν σύζυγό του, προφανῶς ἐπειδὴ ἡ ἴδια εἶχε ὁμολογήσει ὅτι «ἐτζακατεύθη», καὶ συνεπῶς κατέστη ἀνίκανη γιὰ γάμο.

δ) Διγαμία τοῦ ἄνδρα. Ἡ διγαμία εἶναι λόγος διαζυγίου ὅταν τελεῖται εἴτε ἀπὸ τὸν ἄνδρα εἴτε καὶ ἀπὸ τὴ γυναίκα. Κατὰ τοὺς παρελθόντες ὅμως αἰῶνες, ἐπειδὴ συνήθως οἱ γυναῖκες παρέμεναν στὸν τόπον τῆς γεννήσεώς τους, ἐνῶ οἱ ἄνδρες μετανάστευαν συχνὰ σ' ἄλλους τόπους γιὰ ἐξέυρεση ἐργασίας, ἡ διγαμία συναντᾶται συνηθέστερα σ' αὐτούς. Σὲ μιὰ τέτοια περίπτωση διγαμίας τοῦ ἄνδρα ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Νεόφυτος ΣΤ' στὴν ἀπόφασή του ἔτους 1737 (ποὺ δημοσιεύεται στὸ Ἀρχεῖο Μητροπ. Κῶ τὸμ. Α' ὑπ' ἀριθμ. 101 σ. 72), δέχθηκε τὴν ἀγωγή διαζυγίου μιᾶς κατοίκου Κῶ (ὀνόματι Μαρούσας) καὶ ὑποχρέωσε τὸ δίγαμο σύζυγό της (Ἀντώνιο Βαρελτζῆ) νὰ ἐπανέλθει στὴν πρώτη σύζυγό του, ἐνῶ ἐξ ἄλλου ἐπέτρεψε στὴν ἐνάγουσα (Μαρούσα) νὰ στεφανωθεῖ μὲ ἄλλον ἄνδρα.

Κατὰ νομικὴ ἀκρίβεια ὁ δεύτερος γάμος τοῦ Βαρελτζῆ ἦταν ἄκυρος, λόγῳ τοῦ προϋπάρχοντος πρώτου γάμου, καὶ ἦταν δυνατό νὰ ἀκυρωθεῖ. Ἐν τούτοις ὁ πατριάρχης Νεόφυτος ΣΤ' δὲν προχώρησε στὴν ἀκύρωσή του, ἀλλὰ προτίμησε τὴν διάλυσή του μὲ διαζύγιο, ὅπως εἶχε πράξει καὶ ὁ πατριάρχης Ματθαῖος ὁ Α' μὲ συνοδικὴ ἀπόφαση τοῦ 1400 στὴν γνωστὴ περίπτωση τῆς διγαμίας τοῦ Ζαραχούνη²⁴.

6. Γ'. Ἀνυπαίτιοι λόγοι διαζυγίου (divortium ex bona mente, διαζύγιον ἀγαθῇ χάριτι).

Ἀνυπαίτιοι λόγοι διαζυγίου βάσει τῶν ὁποίων τὸ Ἐκκλ. Δικαστήριον Κῶ ἐκήρυξε διαζύγιο εἶναι οἱ ἀκόλουθοι :

α) Ἡ ἀνικανότητα τοῦ ἄνδρα πρὸς συνουσίαν. Βλ. τὴν ὑπ' ἀρ. 55, ἔτους 1707,

24. Τὸ κείμενο τῆς συνοδικῆς αὐτῆς ἀποφάσεως τοῦ πατριάρχου Ματθαίου Α' παραθέτουν οἱ Z i s h m a n - Ἀποστολόπουλος, ὁ.π., (σημ. 13), τόμ. Β', § 120, σ. 17-19.

απόφαση που απαγγέλλει τὸ διαζύγιο, ἐπειδὴ ὁ σύζυγος «οὐχ οἶός τε ἦν ἐκτελεῖν τὰ τῶν ἀνδρῶν» καὶ συμπληρώθηκε τριετία ἀπὸ τὸ γάμο²⁵.

β) Ἡ φρενοβλάβεια τοῦ ἀνδρα. Ἡ ὑπ' ἀριθ. 94, ἔτους 1729, απόφαση απαγγέλλει τὸ διαζύγιο μετὰ ἀπὸ αἵτηση τῆς συζύγου, ἐπειδὴ ὁ σύζυγός της «δαιμονισμένος ὑπάρχει» καὶ ἡ σύζυγός του «προσμείνασα μετ' αὐτοῦ χρόνους ἱκανοὺς οὐκ ἠθέλησεν πλέον συγκαρτερῆσαι διὰ τὸ ἀνίατον αὐτοῦ».

γ) Ὁ σεληνιασμός τῆς γυναίκας. Ἀπὸ τὶς ὑπ' ἀριθ. 81 καὶ 82 πράξεις (τῆς 4 Φεβρ. 1723) συνάγεται ὅτι τὸ Ἐκκλ. Δικαστήριον δέχθηκε νὰ απαγγεῖλει συναινετικὸ διαζύγιο ὑπὸ τὶς ἀκόλουθες περιστάσεις: α) ὅτι οἱ σύζυγοι συμφώνησαν νὰ διαζευχθοῦν λόγῳ τοῦ ἀνιάτου «πάθους τοῦ σεληνιασμοῦ»²⁶ τῆς γυναίκας, συνεπεία τοῦ ὁποίου ἐγίνε ἀνίκανη νὰ ἐκτελεῖ «τὰ τῶν γυναικῶν», καὶ β) ὅτι ὁ σύζυγος ὑποσχέθηκε νὰ παρέχει διατροφή στὴν πάσχουσα σύζυγό του καθ' ὅλη τὴ διάρκεια τῆς ζωῆς της καὶ μετὰ τὸ θάνατό της «νὰ κάμῃ τὰ διορισμένα μνημόσυνα διὰ τὴν ψυχὴν της».

III. ΑΛΛΑ ΘΕΜΑΤΑ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ ΤΟΥ ΓΑΜΟΥ

7. Ἄλλα θέματα τοῦ δικαίου τοῦ γάμου ποὺ ρυθμίζονται μὲ ἔγγραφα τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀρχῶν τῆς Κῶ τοῦ 18ου αἰῶνα εἶναι τὰ ἀκόλουθα:

α) Διαζύγιο γάμου τελεσθέντος μὲ σωματικὴ βία. Μὲ τὴν ὑπ' ἀριθμ. 7, ἔτους 1690 ἢ 1691, απόφασή του τὸ Ἐκκλ. Δικαστήριον Κῶ απαγγέλλει τὸ διαζύγιο ἐνὸς γάμου ποὺ εἶχε τελεσθεῖ μὲ σωματικὴ βία, ἡ ὁποία ἀσκήθηκε κατὰ τῆς συζύγου μὲ σύμπραξη τῶν τουρκικῶν ἀρχῶν: «ἐπιάσαν τὴν ἐξωτερικῶς (=οἱ τουρκικὲς ἀρχὲς) στανικῶς καὶ ἐστεφάνωσάν την».

β) Διαζύγιο χωρὶς συναίνεση τῆς συζύγου συνεπεία τουρκικῶν πιέσεων. Στὴν ὑπ' ἀριθ. 161, ἔτους 1773, απόφαση τοῦ Ἐκκλ. Δικαστηρίου Κῶ ἐκτίθεται ὅτι ἓνας ἔγγαμος Κύπριος, ὀνόματι Μιχαῆλος, ποὺ ἀπουσίαζε 24 χρόνια ἀπὸ τὴν Κύπρο (καὶ πιθανῶς εἶχε συνδεθεῖ μὲ ἄλλη γυναίκα) ζήτησε νὰ διαζευχθεῖ τὴ σύζυγό του, χωρὶς τὴ συναίνεσή της, καὶ ὅτι λόγῳ τῆς ἀρχικῆς ἀρνήσεως τοῦ Ἐπισκόπου «ἔβαλεν καταπάνω μας εἰς τοὺς παρόντας καιροὺς μυρίους καὶ πολλοὺς ἐξωτερικοὺς (=Τούρ-

25. Πρβλ. Ἀρμενοπούλου Δ', 15.1, *Νομοκάνονα Μαλαξοῦ* εἰς ἀπλὴν φράσιν (ἐκδ. Γκίνη - Πανταζοπούλου), ὁ.π. (σημ. 12) κεφ. ΦΗ', σ. 334. (Σὲ ἄλλα χειρόγραφα τὸ χωρίο αὐτὸ φέρεται ὡς κεφ. ΡΠ' (βλ. Γκίνη, ὁ.π. (σημ. 6) (*Μνημόσυρον Βιζουκίδου*) σ. 266.

26. Γιά τὶς ἐξελίξεις τοῦ μεταβυζαντινοῦ δικαίου στὸ θέμα τῆς ἀναγνώρισεως τοῦ πάθους τοῦ σεληνιασμοῦ ὡς λόγου διαζυγίου, βλ. Δ. Γκίνη, ὁ.π. (σημ. 6) (*Μνημόσυρον Βιζουκίδου*) σ. 271 καὶ σημ. 33 (τὸ ἐκεῖ κείμενο τοῦ *Νομοκάνονα* τοῦ Μαλαξοῦ κεφ. ΡΖΖ) καὶ στή σ. 281 τὸ κεφ. ΞΘ' τῆς *Βακτηρίας* τῶν Ἀρχιερέων (1645).

κους) ὥστε δὲν ἦτο δυνατόν νὰ τὸ ἀποφύγουμεν». Ὑπὸ τὶς συνθήκες αὐτὲς τὸ Ἐκκλ. Δικαστήριον δέχθηκε νὰ ἀπαγγεῖλει τὸ διαζύγιον καὶ νὰ δώσει ἄδεια νέου γάμου στὸν ἐν λόγῳ Κύπριον, ἀφοῦ ὅμως προηγουμένως ὁ Ἐπίσκοπος ἐπέτυχεν μὲ ἔντονες νουθεσίες (τὸν ἐστενοχωρήσαμεν) νὰ τὸν πείσει νὰ πωλήσῃ στὴ σύζυγον καὶ στὴ θυγατέρα του μὲ μικρὸ (καὶ ἴσως εἰκονικὸ) τίμημα δύο περιβόλια ποῦ εἶχε στὴν Πάφο τῆς Κύπρου. Ἡ ἀπόφασις αὕτη ἀποτελεῖ μιὰ μικρὴ ἐνδειξὴ τῶν δυσχερῶν συνθηκῶν κάτω ἀπὸ τὶς ὁποῖες οἱ ἐκκλησιαστικὲς ἀρχὲς ἦταν ὑποχρεωμέναι νὰ ἀσκοῦν τὰ ἔργα τους κατὰ τὴ διάρκειαν τῆς Τουρκοκρατίας, ἀλλὰ καὶ τῆς προσπάθειάς τους νὰ ρυθμίζουν κατὰ τὸν καλῦτερον δυνατό τρόπο τὶς παθολογικὲς οἰκογενειακὲς καταστάσεις.

γ) *Διάλυση μνηστείας.* Πέντε πράξεις τῶν ἐκκλ. ἀρχῶν τῆς Κῼ ἀφοροῦν διάλυση μνηστείας, ποῦ πιθανῶς ἔχει συναφθεῖ μὲ ἱεροτελεστίαν (ὅπως ἀναφέρεται ρητὰ στὶς ὑπ' ἀριθμ. 125 καὶ 149 πράξεις). Ἡ διάλυσις τῆς μνηστείας γίνεται εἴτε λόγῳ τῆς ἀνηλικιότητος τῆς μνηστῆς ἢ τοῦ μνηστῆρος, κατὰ τὸ χρόνον τῆς τελέσεως τῆς μνηστείας (ὅπως στὶς ὑπ' ἀριθμ. 11, ἔτους 1693, 125, ἔτους 1765 καὶ 149, ἔτους 1770 πράξεις), εἴτε λόγῳ μεταβολῆς γνώμης (ὅπως στὶς ὑπ' ἀριθμ. 72, ἔτους 1721 καὶ 148, ἔτους 1769 πράξεις).

δ) *Χρηγήσις ἀδείας γάμου* καὶ *πρώσιον* ποῦ εἶχαν προηγουμένως συνάψει πολιτικὸν γάμον «διὰ κεπηνίου»²⁷. Κατὰ τὸ μουσουλμανικὸ δίκαιον γάμος διὰ «κεπηνίου» (ἢ καπινίου) εἶναι ὁ πολιτικὸς γάμος ἐνώπιον τοῦ καδῆ ποῦ συνοδεύεται ἀπὸ ἄμεση καταβολὴ ἢ ἀπὸ ὑπόσχεσις καταβολῆς ἐνὸς χρηματικοῦ ποσοῦ (=κεπηνίου) στὴ γυναῖκα γιὰ τὴν περίπτωση τῆς αὐθαίρετης διαλύσεως τοῦ γάμου ἀπὸ τὸν ἄνδρα. Ἡ Ἐκκλησία ἀπαγόρευε καὶ ἀποδοκίμαζε τὸ γάμον αὐτὸ καὶ τὸν χαρακτηρίζεως παράνομον συμβίωσιν. Παρὰ τὴν ἀπαγόρευσιν αὕτη, δὲν εἶναι σπάνιοι κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς Τουρκοκρατίας οἱ γάμοι διὰ κεπηνίου, τόσο μεταξὺ Μουσουλμάνου καὶ Χριστιανῆς (ἢ Χριστιανοῦ καὶ Μουσουλμάνας), ὅσο καὶ μεταξὺ Χριστιανῶν. Σ' ἓνα τέτοιον γάμον (μεταξὺ Χριστιανῶν) ἀφοροῦν δύο ἔγγραφα τοῦ Ἐπισκόπου Κῼ, ποῦ δημοσιεύονται στὸν Α' τόμον τοῦ «Ἀρχείου τῆς Μητροπ. Κῼ».

27. Γιὰ τὸ «γάμον διὰ κεπηνίου» βλ. τὴν ἐνδιαφέρουσαν καὶ συστηματικὴν μελέτη τοῦ Ν. Πανταζοπούλου, *Κεπήριον. Συμβολὴ εἰς τὴν ἔρευναν τοῦ θεσμοῦ τοῦ πολιτικοῦ γάμου ἐπὶ Τουρκοκρατίας*, Ἀφιέρωμα στὸν Ἀλ. Λιτξερόπουλον, τόμος Β' (1985), σ. 205 ἐπ., καὶ 211 ἐπ., Δ. Γκίνης, ὁ.π. (σημ. 6) (*Μνημόσυρον Π. Βιζουκίδου*), σ. 250-252 (καὶ τὶς παραπομπάς), πρβλ. καὶ Μεν. Τουρτόγλου στὴν *Ἱστορίαν τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους* (Ἐκδοτικὴ Ἀθηνῶν) τόμος ΙΑ', σ. 111 (στήλη 1η). Ὁ Γκίνης, ὁ.π. σ. 250, παρατηρεῖ ὀρθὰ ὅτι οἱ Τοῦρκοι εἶχαν ἐπινοήσῃ τὸ γάμον «διὰ κεπηνίου», ἰδίως στὶς περιπτώσεις γάμου μὲ πτωχὲς γυναῖκες, ποῦ μετὰ τὴν τυχὸν ἀποπομπήν τους ἀπὸ τὸν ἄνδρα τους δὲν θὰ εἶχαν πόρους γιὰ νὰ ζήσουν.

Τὸ πρῶτο ἔγγραφο ὑπ' ἀριθ. 119, 1769, ἀφορᾷ ἓναν Κύπριο ποὺ ὀνομαζόταν Μιχαήλος (ὅπως καὶ στὸ ἔγγραφο ὑπ' ἀριθ. 161 τοῦ 1773 ποὺ ἀναφέραμε πρὶν πάνω ὑπὸ στοιχ. β' σ. 19), ὁ ὁποῖος εἶχε συνάψει γάμο διὰ κεπηνίου μὲ μιὰ ἄλλη γυναῖκα Ροδίτισσα, πρὶν πεθάνει ἡ σύζυγός του, καὶ στὸν ὁποῖο ὁ Ἐπίσκοπος Κῶ ἔδωσε τὴν ἄδεια νὰ συνάψει θρησκευτικὸ γάμο μὲ τὴ Ροδίτισσα αὐτή, μετὰ τὸ θάνατο τῆς νόμιμης συζύγου του.

Τὸ δεύτερο ἔγγραφο (ἀριθμ. 122 ἔτους 1764) περιέχει μιὰ ἐπίσημη βεβαίωση τῶν ἐξῆς γεγονότων: "Ὅτι ἡ Διονυσοῦ Μ..., ποὺ εἶχε διακορευθεῖ ἀπὸ τὸν Κ..., γιὸ γιατροῦ, κατὰγγεῖλε στὰ πολιτικὰ δικαστήρια τὸ διαφθορέα της, ὁ ὁποῖος ὅμως, γιὰ νὰ ἀποφύγει τὴν ποινικὴ καταδίκη του, συνῆψε μὲ αὐτὴ πολιτικὸ γάμο «διὰ καπινίου» καὶ μετὰ τὴν πληρωμὴ τοῦ ποσοῦ τοῦ καπινίου (ποὺ ἐπεῖχε θέση ἀποζημιώσεως) τὴν ἐχώρισε, καὶ ὅτι στὴ συνέχεια ἡ Διονυσοῦ συνῆψε νομίμως θρησκευτικὸ γάμο μὲ τὸ νέο σύζυγό της²⁸.

ε) Χορήγηση ἀδείας γιὰ τέλεση τέταρτου γάμου μετὰ τὴν ἀκύρωση ἑνὸς ἀπὸ τοὺς προηγούμενους γάμους. Μὲ τὴν ὑπ' ἀριθ. 81 ἀπόφαση τοῦ Ἐκκλ. Δικαστηρίου Κῶ, ἔτους 1726, ὑπογραφόμενη ἀπὸ τὸν Ἐπίσκοπο Κῶ Νεόφυτο καὶ ὀκτὼ κληρικούς, ὁ πρῶτος ἀπὸ τοὺς τρεῖς γάμους πρὶν εἶχε συνάψει ὁ αἰτῶν ἀκυρώθηκε γιὰ τοὺς ἀκόλουθους λόγους: ὅτι ἡ σύζυγός τοῦ πρῶτου τοῦ γάμου «ἐντὸς τῶν ἐπτὰ ἐτῶν» καὶ ὅτι ὁ «ἀνὴρ γάμος οὐκ ἔστιν γάμος», καὶ ὅτι ἐπίσης ὁ γάμος αὐτὸς ἐγινε βιαίως κατὰ προσταγὴν τοῦ τότε «ἐξουσιάζοντος Μεσεμὲτ Πασᾶ». Βάσει τῶν σκέψεων αὐτῶν ὁ πρῶτος γάμος ἀναιρεῖται ὡς παράνομος καὶ δόθηκε ἄδεια στὸν αἰτοῦντα νὰ συνάψει νέο γάμο, ποὺ ἀπὸ νομικῆς ἀπόψεως εἶναι τρίτος γάμος²⁹.

8. Ἀπὸ τὴν ἐπισκόπηση αὐτὴ τῶν ἀποφάσεων καὶ τῶν λοιπῶν πράξεων τοῦ Ἐκκλ. Δικαστηρίου καὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀρχῶν τῆς Κῶ μπορούμε νὰ συναγάγουμε δύο πορίσματα.

Πρῶτον, ὅτι οἱ ἐν λόγῳ ἀποφάσεις καὶ λοιπὲς πράξεις στηρίζονται συχνὰ

28. Εἶναι πιθανὸ ὅτι ἡ Διονυσοῦ ἦταν μιὰ πτωχὴ κοπέλλα (πρβλ. ἄνωτ. σημ. 27), ποὺ δέχθηκε μετὰ τὴ διακόρευσή της, ὡς προσωρινὴ διευθέτηση τοῦ προβλήματός της, τὸ γάμο της «διὰ κεπηνίου» μὲ τὸ γιὸ τοῦ γιατροῦ (ποὺ ἀνῆκε σὲ ἀνώτερη κοινωνικὴ τάξη) καὶ ὅτι στὴ συνέχεια μετὰ τὴ διάλυση τοῦ γάμου της αὐτοῦ μπόρεσε, χάρις στὸ ποσὸ τοῦ κεπηνίου, νὰ συνάψει μὲ τὸ νέο σύζυγό της θρησκευτικὸ γάμο ποὺ ἀνταποκρινόταν στὶς θρησκευτικὲς της πεποιθήσεις καὶ στὶς ἐπικρατοῦσες στὸ χριστιανικὸ λαὸ τῆς Κῶ ἠθικὲς ἀντιλήψεις.

29. Τὴν ἴδια λύση δέχεται καὶ ὁ Νομοκάνων τοῦ Μαλαξοῦ (εἰς ἀπλὴν φράσιν), κεφ. Υ' Ζ (=497) ποὺ ἔχει τὸν τίτλο: «περὶ τοῦ εὐλογηθέντος τρεῖς γυναῖκας καὶ ἡ μία νὰ εὐρεθῇ, παράνομος». (Βλ. τὴν ἔκδοση Γκρίνη - Πανταζοπούλου, ὁ.π. (ἄνωτ. σημ. 12), σ. 327).

σὲ παρεκκλίσεις ἀπὸ τοὺς κανόνες τοῦ ἐπίσημου ἐκκλησιαστικοῦ καὶ πολιτικοῦ βυζαντινοῦ δικαίου, οἱ ὁποῖες μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ διαπιστώσουμε τὸ περιεχόμενο τῶν κανόνων τοῦ ἐφαρμοζόμενου στὴν πράξη ζωντανοῦ δικαίου³⁰, ὅπως εἶχε διαμορφωθεῖ καὶ ἐπικρατήσῃ κατὰ τὴν περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας.

Δεύτερον καὶ σπουδαιότερο, οἱ ἴδιες ἀποφάσεις καὶ λοιπές πράξεις τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀρχῶν τῆς Κῶ ἀποδεικνύουν τὸ μεγάλο κύρος τῆς Ἐκκλησίας στὸ πνεῦμα καὶ στὴν ψυχὴ τῶν ὑπόδουλων Ἑλλήνων, οἱ ὁποῖοι, ὅταν εἶχαν προσφύγει στὶς τουρκικὲς ἀρχές γιὰ τὴ διευθέτησιν μιᾶς οἰκογενειακῆς ὑποθέσεως (π.χ. γιὰ τὴν τέλεση πολιτικοῦ γάμου διὰ κεπηνίου ἐνώπιον τοῦ καδῆ ἢ γιὰ τὴν ἐκδοσὴ διαζυγίου μὲ χοτζέτι), θεωροῦσαν τὴν διευθέτησιν αὐτὴ ὡς προσωρινή καὶ ἀντίθετη πρὸς τὶς θρησκευτικο-κοινωνικὲς ἀντιλήψεις τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ, καὶ τελικὰ κατέφευγαν στὶς ἐκκλησιαστικὲς ἀρχές γιὰ τὴν ὁριστικὴν ρύθμισιν τῶν ὑποθέσεων τους (π.χ. στὶς πιὸ πάνω περιπτώσεις³¹, ἐπιδίωκαν τὴν ἀντικατάστασιν τοῦ γάμου διὰ κεπηνίου ἀπὸ ἓνα θρησκευτικὸ γάμο ἢ τὴν ἀντικατάστασιν τοῦ διαζυγίου μὲ χοτζέτι ἀπὸ ἓνα ἐκκλησιαστικὸ διαζύγιον). Μποροῦμε λοιπὸν νὰ συμπεράνουμε ὅτι ἡ νομολογία καὶ οἱ λοιπές πράξεις τοῦ 18ου αἰῶνα τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀρχῶν τῆς Κῶ ἀποτελοῦν ἓνα μικρὸ δείγμα τῶν μεγάλων προσπαθειῶν, ποὺ κατέβαλε ἡ Ἐκκλησία κάτω ἀπὸ τὶς δυσχερεῖς συνθῆκες τῆς Τουρκοκρατίας, γιὰ νὰ ἀνταποκριθεῖ στὴν ὑψηλὴ τῆς ἀποστολή, γιὰ νὰ συντηρήσῃ τὴ θρησκευτικὴ πίστι καὶ τὸ ἐθνικὸ φρόνημα τῶν ὑποδούλων καὶ γιὰ νὰ ρυθμίζει κατὰ τὸν καλύτερο δυνατὸ τρόπο τὶς οἰκογενειακὲς καὶ κληρονομικὲς τοὺς ὑποθέσεις, στηριζόμενὴ σὲ μιὰ ἐπιτυχὴ καὶ ἐπιεικὴ ἐρμηνεία τῶν κανόνων τοῦ βυζαντινοῦ δικαίου (ἐκκλησιαστικοῦ καὶ πολιτικοῦ).

30. Γιὰ τὴν ἔννοια καὶ τὴ σημασία τοῦ ζωντανοῦ δικαίου βλ. Γ. Μιχαηλίδου-Νουάρου, *Ζωντανὸ δίκαιο καὶ φυσικὸ δίκαιο*, Ἀθήνα 1982.

31. Βλ. π.χ. ἄνωτ. § 7, δ', τὶς περιπτώσεις γάμου «διὰ κεπηνίου», τόσο τοῦ Μιχαήλου ἀπὸ τὴν Κύπρο, ὅσο καὶ τῆς Διονυσσοῦς (σημ. 28) ποὺ τελικὰ κατέληξαν στὴ σύναψιν θρησκευτικοῦ γάμου, καθὼς καὶ τὴν περίπτωσιν τῆς Χ.Κ. (σημ. 23), ἡ ὁποία ζήτησε καὶ ἐπέτυχεν νὰ ἐπικυρωθεῖ μὲ ἀπόφασιν τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ δικαστηρίου τὸ διαζύγιόν της ποὺ προηγουμένως εἶχε ἐκδοθεῖ μὲ χοτζέτι. Πρβλ. ἐπίσης Κ α λ λ. Μ π ο υ ρ δ ᾶ ρ α, ὅ.π. (σημ. 6) σ. 147-149, ποὺ ἀναφέρει ἀποφάσεις τοῦ ἐκκλ. δικαστηρίου τῆς Μητροπόλεως Τρίκκης, οἱ ὁποῖες ἀπήγγειλαν διαζύγιον σὲ γάμους ποὺ εἶχαν λυθεῖ προηγουμένως ἀπὸ τὸν τοῦρκο δικαστή.